

Citation:

A.A Bake, Levensbericht J. Kunst, in:
Jaarboek, 1960-1961, Amsterdam, pp. 327-335

HERDENKING
VAN
J A A P K U N S T

(12 augustus 1891—7 december 1960)

Er bestaan films, die in een, enige honderden malen versneld tempo de groei van planten vertonen, waarbij de onverstoorbare doelbewustheid van zo'n groeiende plantenstengel een bijna beangstigende indruk maakt. Als er een hindernis in de weg, die hij gekozen heeft, is, dan weet hij op de een of andere manier toch zo te groeien dat hij per slot van rekening in de eens bepaalde richting komt. In werkelijkheid neemt zo'n proces weken en misschien maanden in beslag, op de film speelt het zich in weinige minuten af.

Een autobiografie van iemand die niet meer bij ons is, (en Jaap Kunst heeft er een in manuscript achtergelaten) heeft met zo'n film grote overeenkomst, daar kan men in enige tientallen bladzijden zich een proces zien afspelen, dat in werkelijkheid een mensenleeftijd in beslag genomen heeft. De indruk van wat men paradoxaal „onbewuste doelbewustheid” zou kunnen noemen, is heel bijzonder sterk als men het leven van Jaap Kunst overziet. Alles wat in de eerste achtentwintig jaar of zo gebeurde, zou men kunnen vergelijken met het zoeken van zo'n plantenstengel die zich door alle hindernissen heen in de voor hem bestemde richting een weg baant. Voor Jaap Kunst zou men kunnen zeggen, dat het bijwonen van de gamelan uitvoering in de Pakoealaman op Kerstmis 1919 het ogenblik was, waarop de stengel door de hindernissen heenbrak en eindelijk in de voor hem bestemde richting kon doorgroeien en zich ontplooiën. Want het is wel heel duidelijk, dat Jaap Kunst niet anders had kunnen worden dan dat waartoe

JAAP KUNST
(12 augustus 1891—7 december 1960)

hij zich toen ging ontwikkelen, niet tot beroepsmusicus, hoe uitermate muziekaal hij ook was, ook niet tot een academisch geschoold ethnoloog, hoe intens zijn interesse ook mocht zijn, maar tot een ideale combinatie van die twee. Hij was een gepredestineerde ethnomusicoloog.

Mijn eerste ontmoeting met Jaap Kunst was in de trein van Groningen naar Amsterdam in de herfst van 1918, toen ik op weg was naar mijn eerste semester in Leiden, en hij naar zijn werk aan het gemeentehuis in Amsterdam. Hoe we in gesprek kwamen weet ik niet meer, maar, op de een of andere manier, waren we al heel gauw diep in de muziek en in het verzamelen van volksliederen verzeild waar hij toen al een grote ervaring van had en ik nog nauwelijks iets van afwist, al had ik toen al wel besloten, dat de studie van de Oosterse talen op de een of andere manier met muziekstudie verbonden moest worden. Hij maakte in die paar uren in de trein een grote indruk op mij, ten eerste door zijn groot enthousiasme en zijn intense sympathie voor de mensen onder wie hij op volksliederen joeg en door wat hij van de geschiedenis van die volksliederen wist, en dan, ten slotte, door zijn haarfijne muzikale intuïtie. Wat ik bovendien geweldig bewonderde, was het gemak waarmee hij de verschillende problemen formuleerde en begrijpelijk maakte. Kortom, jaren voordat zijn carrière als leraar en gever van lezingen zou beginnen, had hij klaarblijkelijk al alles wat daarvoor nodig was. Dat zie ik nu pas, natuurlijk, toen zag ik alleen maar iemand, die me veel wetenswaardigs vertelde over een onderwerp dat ik zelf als iets heel belangrijks zag en voelde.

Tussen die eerste ontmoeting en de tijd dat we elkaar weer, als collega's, althans als twee volwassen mensen, werkend op min of meer hetzelfde gebied, leerden kennen, lag een kleine twintig jaar, maar ik geloof niet, dat mijn indruk van hem toen anders was, hij straalde nog net zoveel liefde voor de muziek en sympathie voor de mensen onder wie hij gewerkt had uit als vroeger en dat is tot het einde van zijn leven zijn grootste schat gebleven. Zonder het genot, dat muziek in iedere vorm hem altijd bleef geven, en

zonder de menselijke belangstelling, die al zijn onderzoekingen bezielde, zou zijn werk niet hebben kunnen bestaan.

Jaap Kunst had muziek bij zijn geboorte meegekregen. Zijn beide ouders hadden een beroepsmuziekopleiding gehad en onder bekende leraren in het buitenland gestudeerd. Zijn vader had muziek als beroep gekozen en was leraar aan de Groningse muziekschool en een van de zeer actieve krachten in het muziekleven van die stad. Er was altijd muziek in huis en Jaap zoog die dus om zo te zeggen met de moedermelk in. Zijn liefde ging al heel vroeg naar de viool uit, blijkbaar had hem dat instrument zo diep getroffen, dat hij duidelijk te kennen gaf, dat hij het wilde leren spelen. Klaarblijkelijk hadden zijn ouders niet begrepen hoe ernstig hij het meende, zodat ze hem op z'n vierde verjaardag een bordpapieren viooltje gaven waar geen geluid uit kwam. Kunst zelf beschrijft dit als een grote, bijna niet te dragen teleurstelling. Toen hij, anderhalf jaar later, zijn eerste werkelijke viooltje kreeg, begonnen de lessen meteen in ernst en de viool is zijn hele leven lang zijn steun en toeverlaat geweest. Hoe belangrijk het spelen van kwartetten met trouwe vrienden voor hem was, weet iedereen die hem gekend heeft. Maar in zijn werk op ethnomusicologisch gebied bleek de viool niet minder belangrijk. Hij kon ook spelen als een echte volksvedelaar en op die wijze contact maken als alle andere middelen gefaald hadden. Bovendien was de viool ideaal om een publiek in andere landen een idee te geven van de volksmuziek in het land waarover hij sprak. Ik geloof, dat ik niet te veel afdwaal, als ik een episode uit zijn vroege periode vertel. Kunst had in de zomer van 1917 zijn meesterstitel gehaald en toen een betrekking aangenomen op het bijkantoor van de Amsterdamse Bank in Utrecht, maar drie maanden daar waren voldoende om hem ervan te overtuigen, dat zijn weg niet in die richting lag. De laatste middag op het kantoor werd — op verzoek van de directie — besteed aan het zingen van volksliederen en het spelen van volksdansen. De tijd tussen het einde van deze betrekking en het aanvaarden van het ambt van adjunct-commies op het Amsterdamse stadhuis vulde hij met een fietstocht met z'n viool aan een

riem op zijn rug, van Utrecht over de Veluwe naar het Noorden. Toen hij in Friesland kwam sloeg het weer van voortdurende regen in felle vorst om en was het onmogelijk op de fiets vooruit te komen. In Buitenpost besloot hij dus zijn fiets op de trein te zetten en zelf ook op die manier naar Groningen te gaan. De trein zou, naar hij hoorde, een anderhalf uur te laat zijn, en de met de kolenschaarste natuurlijk onverwarmde wachtkamer was vol met kleumende mensen, die ook met die trein wegmoesten. Ik citeer nu Kunst zelf: „We zitten, of ijsberen heen en weer en dan krijg ik opeens een ingeving. De mensen hier bijeen zijn vermoedelijk zonder uitzondering Noordelingen en de meeste hunner bovendien dorpelingen. Die moeten nog wel enkele ouderwetse volksdansen kennen. Ik stel hun voor dansmuziek te spelen, plaats in de hoek van de wachtkamer een kleine tafel, zet daar een stoel bovenop, bestijg dit samenstel als ware ik onder mijn Terschellinger vrienden in „Het Wapen van Terschelling” en steek van wal met de Skotse Trye. In minder dan geen tijd hebben zich twee groepen van acht gevormd en de danspartij neemt een aanvang. De verzameling gedrukte en kleumende enkelingen is in weinige ogenblikken veranderd in een opgewekte vrolijk zingende saamhorige menigte; niemand blijft ten slotte afzijdig, niemand voelt meer de kou. Als de trein, bijna twee uur te laat binnenkomt, hebben we spijt dat het feest ten einde is.”

Hier is de gepredestineerde ethno-musicoloog ten voeten uit, want dat betekent niet alleen het systematisch bewerken van het verzamelde materiaal, maar tevens het talent om met de mensen „in the field” als een van hen, om te kunnen gaan. Zonder de heerlijke perioden van zijn werk in Terschelling waar Jaap in 1910 al zijn hart aan de folklore en de muziek verloor (en die in 1915 de eerste druk van Terschellinger Volksleven opleverde) zou zijn verdere levenswerk eenvoudig niet mogelijk geweest zijn.

Het werk in Amsterdam bleek, hoewel niet zo spoedig als het werk op de Bank in Utrecht, een doodlopende weg te zijn, en het besluit om daar, vijftien maanden later, een einde aan te maken was wijs, hoe wild het ook van zuiver materieel standpunt geleken moet hebben.

In retrospect is het duidelijk, dat de geïmproviseerde concert-tournee met Kitty de Vogel en Jan Wagenaar naar Java en de andere eilanden, die hij toen ondernam, hem brengen zou waar hij wezen moest: op Java en bij de gamelan muziek, die hem, toen hij die eenmaal op z'n best gehoord had, zo pakte, dat hij er alles op zette om die in al zijn vertakkingen te leren kennen. In 1920 gingen zijn beide reisgenoten naar Holland terug maar hij bleef op Java, waar hij, dank zij zijn meesterstitel, een gouvernements-betrekking kreeg, waarbij hij in zijn vrije tijd zijn studie van de Javaanse muziek door kon zetten. Doorzetten betekent doorzettingsvermogen — en dat had hij in voldoende mate.

Eén groot geluk had hij, namelijk een vrouw, die zijn liefde en enthousiasme deelde en die, van het ogenblik van hun huwelijk in 1921 tot het einde van zijn leven, alles gedaan heeft om zijn werk mogelijk te maken. Hun huwelijksreis naar Bali werd een musicologische „field-expedition” en, een vier jaar later, verscheen het eerste van Kunst's vele boeken op ethnomusicologisch gebied, „Muziek in Bali”, onder hun beider naam. Hoewel omstandigheden — opvoeding van de kinderen en andere zorgen in latere jaren een dergelijke gemeenschappelijke uitgave niet meer toelieten, is Katie Kunst's daadwerkelijke hulp bijna veertig jaar lang van even grote betekenis gebleven en de unieke verzameling die hij nagelaten heeft, zou minder compleet geweest zijn, als Katie niet altijd bereid geweest was daarvoor persoonlijke offers te brengen in het volle begrip van het enorme belang van een zo compleet mogelijke documentatie op een gebied waar haar man alles van meet af aan op moest bouwen.

Afgezien van geldelijke zorgen in de eerste jaren, kwamen er langzamerhand jalouzieën en ongelukkige misverstanden, die het werk bemoeilijkten. Voor een geïnteresseerde buitenstaander zal het altijd diep betreurenswaardig blijven, dat hierdoor samenwerking tussen Kunst en Brandts-Buys nooit mogelijk geweest is, mensen die toch ieder voor zich zulke briljante kwaliteiten hadden. Misschien was Kunst als puur musicus de mindere van de geniale Brandts-Buys, maar er is geen twijfel aan dat, in een wijder

perspectief, hij de man was om het onderzoek systematisch op te bouwen tot een studievak, dat niet muziek alleen, maar de muziek als integrerend en uitermate belangrijk onderdeel van de gehele cultuur van een volk beschouwt en dat, behalve een grote muzikaliteit, een anthropologisch-ethnologische begaafdheid eist en een objectief wetenschappelijke instelling, zonder welke de verleiding tot fantastische theorieën dikwijls al te sterk blijkt te zijn. Jaap Kunst had die kwaliteiten alle in grote mate en dat werd in de wetenschappelijke wereld op prijs gesteld. Zijn inspirerend contact met Von Hornbostel, de grondlegger van de moderne Ethnomusicologie, ontwikkelde zich in de loop der jaren tot een hechte vriendschap, en, toen hij gedurende zijn eerste Nederlandse verlof in 1927 met Huizinga kennis maakte, zag deze, zelf zeer muzikale, historicus onmiddellijk het grote belang van het werk, dat Kunst ondernomen had in en zette dat in een meesterlijk artikel in de Gids uiteen. Ook de toenmalige Minister van Koloniën, Professor Koningsberger, bleek een brede blik te hebben en het belang van een systematische studie van de inheemse muziek van de archipel in te zien. Een comité, opgericht door Professor Huizinga en Mevrouw Delprat-Veth, slaagde erin van particuliere zijde een vrij groot bedrag bijeen te brengen, dat aan de Ned. Indische regering werd aangeboden ten behoeve van Kunst's werk.

De zoëven reeds aangeduide moeilijkheden in Java maakten, dat de officiële aanstelling tot Gouvernements-musicoloog pas in 1930 kwam, maar toen stelde dat hem in staat om zich, althans enige jaren, geheel aan zijn musicologisch werk te wijden. Het gedocumenteerde musicologische archief, waar hij en zijn vrouw al die jaren aan gewerkt hadden, en dat meer dan duizend Indonésische instrumenten bevatte, verhuisde op den duur naar een annex van het museum in Batavia, waar het voor iedereen toegankelijk was.

Helaas zou deze toestand niet lang duren, want de wereld-depressie maakte grote bezuinigingen nodig, zodat een officiële musicoloog niet langer verantwoord kon worden. Gelukkig had Kunst in Professor B. J. O. Schrieke een chef, die het belang van

de musicologische studies inzag en hem tot zijn reissecretaris aanstelde, daar zijn eigen werk juist in die jaren zeer uitgebreide reizen met zich bracht. Zo kon Kunst, van Atjeh tot Timor en Manokwari vergaderingen bijwonend en notulen makend, tenminste 's avonds en 's nachts zijn musicologische werk doen.

Toen de reizen afgelopen waren, werd hij chef van de afdeling Eredienst van het Departement van Onderwijs, en zijn dagindeling, die hij enige jaren lang in het warme Batavia volhield, en die overigens maar weinig verschilde van wat hij daarvoor gewoon geweest was, verklaart wel enigszins, hoe hij heeft kunnen bereiken wat hij bereikt heeft: Opstaan om half vier 's morgens, werken in het archief tot half zeven, op het departement van zevenen tot tweeën, en dan, na het middagbad en de maaltijd, weer in het archief tot 's avonds half tien.

Gedurende het tweede verlof in Holland, in 1934, nam hij, door verschillende omstandigheden gedwongen, het besluit niet naar Java terug te keren. Toen volgde een periode van ontelbare lezingen in ons land en in andere landen van Europa. In 1936 werd hij benoemd tot conservator van het tegenwoordige Koninklijk Instituut voor de Tropen (toen nog Koloniaal Instituut), waar hij tot zijn dood zijn hoofdkwartier gehouden heeft en waar hij met zijn onvermoeibare toewijding een musicologische verzameling heeft opgebouwd, die zijns gelijke in de wereld niet heeft, niet alleen vanwege de magnifieke collectie muziekinstrumenten, maar ook door de honderden boeken, artikelen, foto's, diapositieven en muziekopnamen, alle nauwkeurig op kaart gebracht, een materiaal, dat nu niet meer op Indonesië alleen betrekking heeft, maar de hele wereld beslaat.

In 1953 erkende de Universiteit zijn verdienste door zijn privaatschap in een lectoraat te veranderen, en, in 1958, deze Akademie, door hem als lid te benoemen. Ook in het buitenland vond hij grote waardering. Hij volgde Curt Sachs op als Honorary President of the (American) Ethnomusicological Society, en Vaughan Williams als President of the International Folkmusic

Council. Een paar maanden voor zijn dood benoemde de Anthropologische Gesellschaft in Wenen hem tot erelid.

Uit Indonesië was in de tegenwoordige omstandigheden natuurlijk geen officiële erkenning te verwachten, hoewel de waarde van Kunst's werk daar in vele opzichten te vergelijken is met wat de taalgeleerden ten opzichte van het oud-Javaans gedaan hebben: het reconstrueren van een geschiedkundige eenheid door het afwegen en scherpzinnig combineren van talloze van elkaar onafhankelijke lokale tradities, waardoor, ook voor de Javanen zelf, dit culturele bezit als geheel weer levend kon worden.

Dat echter enkele Javanen, individueel, zich wel degelijk van dit grote werk bewust zijn, blijkt uit een paar zinnen van een brief die Mevrouw Kunst kort geleden ontvangen heeft waarin de schrijver, die hier niet met name genoemd hoeft te worden, zegt: „Vele Javaanse en andere Indonesische muziekliefhebbers bestuderen nu de Toonkunst van Java. Hun kennis van hun eigen muziek hebben ze, of ze erkennen willen of niet, aan uw man te danken.

Hoe het ook zij, of de Indonesiërs erkennen willen of niet, onze grote vriend, Mr. Jaap Kunst, heeft diensten van onschatbare waarde aan Indonesië bewezen. Hij heeft in ons vaderland zijn naam met onze nationale muziek vereenzelvigd.”

Hij verwachtte, dat hij negentig jaar zou worden, en rekende vast op nog minstens tien jaar van intensief werk op het gebied waar hij zich nu volkomen thuis voelde en zijn studenten uit verschillende werelddelen kon opleiden als geen ander. Zonder hem zou de uitstekende, in Amsterdam aangeboden, dissertatie van Mantle Hood, nu professor aan de Universiteit van Californië, en de waarschijnlijke promotor van een van Kunst's andere leerlingen, niet mogelijk geweest zijn.

Zijn heengaan, helemaal aan het begin van een periode, waarin hij de studie van dit belangrijke nieuwe vak in Nederland op een vaste basis had willen zetten en waarin hij gehoopt had de vorming van enige veelbelovende studenten tot zelfstandige onderzoekers te kunnen voltooien, is een grote slag.

Zijn dood is gekomen op een tijdstip, dat de ethnomusicologie, niet alleen in Amerika maar ook dicht bij huis, erkend geworden is als een studie, die in universitair verband behoort te worden opgenomen. De Universiteit van Parijs heeft net dit jaar een begin gemaakt met examen-cursussen in de ethnomusicologie. Ik citeer Mademoiselle Marcel-Dubois, de leidster van deze studie: „Dans le cadre de l'enseignement ethnologique et d'anthropologie sociale, un enseignement complémentaire d'ethnomusicologie (est) organisé par l'Institut d'Ethnologie. Les matières spécifiques auxquelles je faisais allusion (namelijk organologisch materiaal verzameld in afgelegen Franse districten), l'histoire de la discipline, la place du fait musical dans la vie des ethnies, et son rôle dans les structures sociales, les problèmes d'organologie seront notemment traités.”

Het zou verschrikkelijk zijn, als Nederland met alle hulpmiddelen om een dergelijke dienst aan deze wetenschap te bewijzen ter beschikking, de gelegenheid voorbij zou laten gaan om deze nieuwe en belangrijke studie te bevorderen.

A. A. BAKE